

Türkiye'de Sanayisi Az Gelişmiş Kentlere Özgü Yatırım Teşvik ve Hibe Destek Mekanizması Geliştirme: Muş il Örneği

Ömer Arslan^{1*}

^{1*} Muş Alparslan Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Makine Müh. Bölümü, Muş, Türkiye, (ORCID: 0000-0003-4190-5271), o.arslan@alparslan.edu.tr

(İlk Geliş Tarihi 2 Şubat 2022 ve Kabul Tarihi 25 Mart 2022)

(DOI: 10.31590/ejosat.1067389)

ATIF/REFERENCE: Arslan, Ö. (2022). Türkiye'de Sanayisi Az Gelişmiş Kentlere Özgü Yatırım Teşvik ve Hibe Destek Mekanizması Geliştirme: Muş il Örneği. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (35), 299-305.

Öz

Türkiye'nin bölgeleri arasında sosyo-ekonomik açıdan önemli gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Uzun bir süreden beri Türkiye'de bölgesel gelişme stratejileri, ağırlıklı olarak kalkınmada öncelikli yöreler politikaları üzerine bina edilmeye çalışılmaktadır. Fakat bu bölgelerde hedefe yönelik takip edilen ekonomik ve sosyal politikalar ile uygulanan teşviklere karşın gerekli kalkınma sağlanamamıştır. Bunun ana nedeni 6 bölgesel sınıflandırma içinde yer alan her bir kente özgü destek ve teşvik mekanizmasının geliştirilmemesi olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle geleneksel ve alışlagelmiş teşvik sisteminin ötesine geçen yaklaşım değişikliğiyle beraber gerektiğinde yenilikçi teşvik enstrümanları da tasarlanarak sürdürülebilir bir ekonomik gelişimin bu kentler için oluşması sağlanabilir. Diğer bir ifade ile farklı bölgesel teşvik sistemi içinde yer alan iller tek tip homojen yaklaşımından net bir şekilde ayrılan ve kentlerin kendine özgü şartlarına göre tasarlanmış yerel ekonomik potansiyeli canlandıran çoklu tip bir teşvik modeli oluşturulması gereklidir. Bu gereksinimden yola çıkılarak Muş kentine özgü bir yatırım destek ve teşvik mekanizması geliştirme çabasına girişilmiştir. Bunun için Muş ekonomisinin gelişmesinde önemli olan sektörler için güçlü bir altyapı oluşturmak ve birkaç şirketin zenginleşmesini sağlamaktan ziyade hedef sektörleri güçlendirebilecek bir teşvik ve destek mekanizmasının oluşturulması hedeflenmiştir. Böylelikle Muş gibi geri kalmış kentlerin gelişimi ivmelendirileceği gibi zamanla kentin kendi başına gelişebilmesi için ekonomik dinamikleri de harekete geçirilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Az Sanayileşmiş Kentler, Bölgesel Kalkınma Eşitsizliği, Teşvikler, Yatırım Teşvik, Muş.

Development of Investment Incentive and Grant Support Mechanism Specific to Industrially Underdeveloped Cities in Turkey: The Case of Muş Province

Abstract

There are significant socio-economic development differences between the regions of Turkey. For a long time, regional development strategies in Turkey have been tried to be built on the policies of priority regions in development. However, despite the economic and social policies followed for this goal and the incentives applied, the necessary development could not be achieved in these regions. The main reason for this is thought to be due to the lack of development of support and incentive mechanisms specific to each city in the 6 regional classifications. For this, with the change of approach that goes beyond the traditional and conventional incentive system, innovative incentive instruments can be designed for these cities, when necessary, to ensure a sustainable economic development. In other words, it is necessary to create a multi-type incentive model that is clearly differentiated from the uniform homogeneous approach of provinces within different regional incentive systems and that revitalizes the local economic potential designed according to the specific conditions of the cities. Based on this requirement, an effort was made to develop an investment support and incentive mechanism specific to the city of Muş. For this, it is necessary to establish a strong infrastructure for the sectors that are important in the development of the economy of Muş and to create an incentive and support mechanism that can strengthen the targeted sectors rather than ensuring the enrichment of a few companies. This will not only accelerate the development of backward cities like Muş, but will also activate the economic dynamics so that the city can develop on its own over time.

Keywords: Industrially Underdeveloped Cities, Regional Development Inequality, Incentives, Investment Incentive, Muş.

* Sorumlu Yazar: o.arslan@alparslan.edu.tr

1. Giriş

Dünyada kalkınma düzeyini arttırmak için kullanılan en önemli mali politika araçları yatırım teşvik yasal düzenlemeleridir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak teşvik ve destekler sürdürülebilir ekonomik gelişimi sağlayarak ülkenin refah seviyesini yükseltme amacı gütmektedir (Candan ve Yurdadoğ, 2017:154; Karas & Karas, 2019:9). Bunun için etkin kaynak dağılımının sağlanması, bölgesel kalkınma eşitsizliklerinin giderilmesi, yeni istihdam alanlarının oluşturulması, ihracatın kapasitesinin artırılması, yabancı yatırımcının ülkeye çekilmesi, cari işlemler açığının azaltılması, sürdürülebilir bir ekonomik gelişmenin sağlanması, uluslararası rekabet gücünün elde edilmesi gibi birçok amaç için teşviklere başvurulmaktadır (Karas & Karas, 2019:3-4; Odabaş ve Şaşmaz, 2017: 77). Özellikle az gelişmiş ülkelerde temel altyapı yatırımlarının ve sermaye birikiminin yetersiz olması gibi yapısal sorunlar bulunmaktadır. Ayrıca bölgeler arası kalkınma eşitsizliğini mümkün olduğunca azaltma zorunluluğundan dolayı bu bölgelere pozitif ayrımcılık yapmak o bölgenin ekonomik şartlarının iyileşmesini sağlamakla birlikte sosyal katkılar da temin etmektedir (Koç, 2019:113).

Türkiye yatırım destek teşviklerini, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, ülke içindeki girişimcileri yatırım yapmaya özendirmek ve aynı zamanda ülkedeki geri kalmış bölgelere yatırımcıyı çekmek için kullanmaktadır. Ancak Türkiye'nin bölgeleri arasında sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel önemli gelişmişlik farkları mevcuttur. Bölgesel gelişme ve bölgeler arası kalkınma uçurumunun giderilmesi kalkınma politika ve stratejilerinde yer almakta ve bu eşitsizliği giderme amaçlı plan-program-uygulamalar yürütülmeye çalışılmaktadır. Türkiye'de bölgesel gelişme stratejileri, ağırlıklı olarak kalkınmada öncelikli yöreler politikaları üzerine bina edilmektedir. Bunun için geri kalmış bölgelerin gelişimini sağlayarak bölgeler arasındaki kalkınma dengesizliğini minimize ederek, ülke sathında ekonomik gelişimle beraber sağlıklı bir sosyo-kültürel gelişmenin ve refah dağılımının sağlanmasına yönelik çeşitli hibe ve destek programları uygulanmaktadır. Ülke ekonomisinin son dönemlerde gösterdiği büyüme ve hızlı değişimde, buralara uygulanan teşvik politikalarının sonucunda elde edilen ekonomik gelişimin katkısı olduğu söylenebilir. Ancak kalkınma eşitsizliğini gidermeye yönelik takip edilen sosyo-ekonomik teşvik tedbirlerine ve gösterilen çabalara karşın buralarda gereken seviyede kalkınmayı sağlayacak gelişme ivmesi halen yakalanamamıştır. Bunun ana nedenin Türkiye'nin, bölgesel kalkınma eşitsizliğini minimize edecek kendine özgü bir kalkınma paradigmasını geliştirememesi olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden ülke, Doğu ve Güney Doğu Bölgeleri başta olmak üzere birçok bölgede refah ve sosyal gelişmeyi gerçekleştirememenin bedelini terör, göç, yoksulluk, işsizlik gibi ağır sosyo-ekonomik faturalar şeklinde ödemiş ve ödemeye de devam etmektedir. (Sungur ve Öçal, 2016). Bu çerçevede Türkiye'nin bu bölgelerin kalkınmasını sağlayacak etkin bir bölgesel kalkınma stratejisi ve politikasına ihtiyacı vardır. Teşvik edilecek bölgeler ve her bölgeye özgü sektörler kadar teşvik sisteminin ülkemizi geleceğe hazırlayacak ve orta vadede de somut çıktılar üretecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bunun için geleneksel ve alışılmış teşvik sisteminin ötesine geçen yaklaşım değişikliğiyle beraber yenilikçi enstrümanlar tasarlanarak kullanılmalıdır. Diğer bir ifade ile sanayi/bölgesel teşvik sistemi "tek tip elbise" yani homojen yaklaşımdan net bir şekilde ayrılan ve bölgelerin kendine özgü şartlarına göre tasarlanmış yerel ekonomik

potansiyeli canlandıran seçici ve heterojen bir teşvik modeli oluşturulmalıdır (Sungur ve Öçal,2016). Son olarak belirtilmesi gereken bir diğer husus da; teşviklerin sadece geri kalmışlığı gideren bir araç olarak görülmemesi gerektiğidir. Teşvikler, geri kalmışlıkla birlikte bölgelerin mevcut potansiyellerini etkin bir şekilde hayata geçiren bir anlayışla tasarlandığı zaman sürdürülebilir bir büyümeye yol açabilir. Özelde Muş iline baktığımızda, Muş ekonomisinin gelişiminde önem arz eden sanayi kolları için güçlü bir alt yapı oluşturulması ve birkaç firmayı zenginleştirmekten ziyade sektörlerin ayakta kalarak sürdürülebilir bir gelişim göstermesini temin edecek teşvik ve desteklerin sağlanması gerekmektedir. Bu Muş gibi geri kalmış bölgelerin geri kalmışlık sorununu çözeceği gibi kentin kendi kendini besleyen bir rotada gelişebilmesi için de ekonomik dinamikleri harekete geçirecektir.

Muş kenti gibi az sanayileşmiş, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan geri kalmış kentlere özgü bir teşvik ve destek mekanizmasının oluşturulması sanayileşmenin ivme kazanıp sürdürülebilir gelişimini temin için hayati bir öneme sahiptir. Bu çalışmada daha önce yapılan akademik çalışmalar ve kentteki girişimci ve sanayicilerle yapılan görüşmeler ve gözlemlere dayanarak kente özgü etkin bir destek ve teşvik mekanizması için öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu özgün teşvik mekanizması için sanayisi az gelişmiş ülkelerde uygulanan başarılı yaklaşım ve modellerden de faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu anlayıştan yola çıkarak merkezi hükümet kalkınmada geri kalmış, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin 23 kenti ile ve sonradan Sivas'ın eklenmesiyle 24 kenti kapsayan ve diğer destek ve teşviklerden ayrı bir yaklaşım içeren cazibe merkezleri programını tasarlamıştır (Takım ve Ersungur, 2018: 733). Ancak ne yazık ki bu program değişik nedenlerden dolayı uygulanmadan yeniden revize edilerek halihazırdaki benzer teşvik ve destekleri anımsatan bir hüviyete büründürülmüştür. Sanayileşmemiş ve ekonomisi az gelişmiş kentlere özgü Cazibe Merkezleri Programının ilk haline benzer yenilikçi teşvik modellerinin ortaya konulmasına gereksinim olduğu aşikârdır. Aksi halde Muş gibi az gelişmiş bölgelere uygun olmayan teşvik-destek mekanizmasıyla istenen sanayileşme ve kalkınma gelişiminin sağlanamaması bir yana bölgeler arası gelişmişlik farkı daha da derinleşecektir. Buda hem kaynak israfına hem de zaman kaybına yol açacaktır.

2. Materyal ve Metot

Türkiye'de bölgeler arasında büyük kalkınma eşitsizlikleri bulunmaktadır. Hükümetler var olan eşitsizlikleri gidermek amacıyla uzun bir süreden beri bu bölgelere yatırımları özendirmek için gelişmiş bölgelere göre daha yüksek oranda teşvik ve destekler sağlamaktalar. Ancak bu desteklere karşın bu bölgelerde hedefledikleri ekonomik gelişmeyi temin edememişlerdir. Bölgesel teşviklerde az gelişmiş bölgelere sağlanan avantajlara rağmen gelişmiş bölgeler bu destek kaleminde de daha fazla yatırımcıyı çekmektedirler. Bunun neden kaynaklandığının tespiti için ülkede uygulanan yatırım teşvik ve destek sistemi detaylıca araştırılıp analiz ve argümanlar eşliğinde bu bölgelerin daha fazla yatırımcıyı nasıl çekebileceği konusuna odaklanılmıştır. Bunun için ülkede sanayisi az gelişmiş kentlerden biri olarak Muş örnek uygulama bölgesi olarak seçilmiştir. Bu çalışmada ilk önce yatırım teşvik kavram ve kapsamı üzerinde durulmakta peşi sıra yatırım teşvik enstrümanlarına kısaca değinilmektedir. Ardından dünyada bu alandaki uluslararası kuruluşlar ve birliklerin çalışmaları ve uygulamaları kısaca gözden geçirilmektedir. Sonrasında Türkiye

yatırım teşvik sistemi ana hatlarıyla ele alınmakta ve ardından ülkedeki bölgesel yatırım teşvik sistemi genel hatlarıyla analiz edilmekte ve bu alanda çalışma yapan araştırmacıların ülkede uygulanan bölgesel teşvik modelinin gereken etkiyi oluşturamamasının nedenleri konusundaki görüşleri paylaşılmaktadır. Bütün bu araştırma ve analizlerden sonra yatırım teşviklerinden hedeflenen başarıların sağlanabilmesi için Muş'a özgü bir yatırım teşvik modeli geliştirilmeye çalışılmaktadır.

3. Yatırım Teşvik Kavramı ve Kapsamı

Teşvik, sözlük anlamı olarak isteklendirme, yüreklendirme, özendirme, belirli bir sosyo-ekonomik amaca ulaşabilmek için maddi destek ve hukuki kolaylıklarla ödüllendirme olarak tanımlanmaktadır. Teşvik kelimesi yerine destek, sübvansiyon, mali yardım gibi sözcüklerde kullanılabilir (Candan ve Yurdadoğ, 2017: 156). İktisat bilminde ise teşvik, belirli sektör veya ekonomik faaliyetin daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlayıcı veya geri kalmış bölgelerin kalkınmasını temin için kamunun farklı enstrümanlar aracılığıyla sağladığı nakdi hibe veya maddi olmayan hukuki kolaylık ve bürokrasi azaltma gibi destek ve isteklendirmeler olarak tarif edilmektedir (Takım ve Ersungur, 2018: 725-726; Sevinç vd., 2016: 527). Teşvikler, genelde yatırım kararlarını etkilemek ve yönlendirmek için tasarlanmış hükümet enstrümanı olarak düşünülmektedir (Ginevicius & Šimelyte, 2011: 437). Bu destekler belirli politika ve stratejiler bağlamında verilir. Başarılı strateji ve politikaların oluşturulması sahanın talep ve yapısına uyumlu orantılı olarak artmaktadır. Teşvikler ülkenin ekonomik gelişimini hızlandırmanın yanı sıra aynı zamanda dengeli kalkınmayı sağlama ve ülke içindeki kalkınma eşitsizliklerini giderme amacıyla kullanılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Ajansı'na (UNCTAD) göre teşvikler nakdi (finansal), mali ve diğer teşvikler olmak üzere üç ana grup olarak sınıflandırılmaktadır (UNCTAD, 2004:6-7). Nakdi (finansal) teşviklere olarak hibe, prim, uygun koşullu kredi ve kredi garantileri örnek verilebilir. Mali teşvik, maliye politikasının makroekonomik amaçları doğrultusunda saptanan hedefleri gerçekleştirmek için belirli faaliyet ve alanlara yönelik vergi yükünün azaltılması veya kaldırılmasıyla sağlanan vergi teşviklerinden oluşmaktadır (Artar & Gezen, 2020:405, Karaş & Karaş, 2019:5). Diğer teşvikler grubuna örnek olarak arsa ve arazi tahsisi, işletme binası temini gibi aynı teşvikler ile yatırımcılar için altyapı yatırımlarının tamamlanması ve düşük fiyatlı enerji desteği teşvikleri gösterilebilir. Yatırımları özendirmeye yönelik olarak verilen teşvikler ağırlıklı olarak mali teşviklerdir. Türkiye'de mali teşvik desteklerinden yatırım teşvik belgesiyle yararlanılabilmektedir. Esasında yatırım teşvik sistemi içinde bu üç sınıf teşvikli belirli ölçüde harmanlanarak kullanılmaktadır. Dünyada 2010-2017 yılları arasında sanayinin gelişimi için verilen destek tutarları içinde %27'lik bir oranla yatırım teşvikli ilk sırada yer almaktadır (UNCTAD, 2018:147; Bahtiyar, 2019:41-42).

Dünya genelinde teşviklere ilişkin çalışmalar gerçekleştiren ve bu noktada kapsamlı girişimleri bulunan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ile Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi organizasyonlara ek olarak Avrupa Birliği de bu konuda çalışmalar gerçekleştiren önemli uluslararası kuruluşlardandır. Özellikle AB ve WTO' nun bu konuda çeşitli tanımlamalar ve kurallar belirlediği görülmektedir. Her iki organizasyonun da

uluslararası ticaret ve yatırım teşvikleri konusunda belirlemiş oldukları kurallar tüm ülkeler için bağlayıcı bir hal almıştır. DTÖ ve AB'nin yanında OECD, NAFTA ve EFTA gibi bazı bölgesel entegrasyonlar da teşvikler konusunda çeşitli uygulamaları bünyesinde bulundurmaktadır. Vergi indirimleri konusundaki kararlar özellikle ülkelerin kendi inisiyatiflerine bırakılmıştır. Vergi oranlarında indirim, vergi muafiyetleri ve vergi istisnaları olmak üzere, düşük faizli kredi uygulamaları, enerji giderlerinde bir takım indirimlerin yapılması, çeşitli sektörlerde hibe destekleri, alan tahsisi ve ödeme kolaylıkları gibi yollardan oluşan mali teşviklerden aynı anda birkaçının da kullanılması imkânı bulunmaktadır (Yavan, 2011:40; Bahtiyar, 2019:29-30). Ülkelerin kendi içinde belirleyecekleri bu politikalar, denetim mekanizmasının yalın olması, yatırımlar için bir takım bürokratik engellerin ortadan kalkması ve ortamın daha da cazip hale gelmesi anlamına gelmektedir (Bahtiyar, 2019:45-46).

4. Türkiye Yatırım Teşvik Sistemi

Ülkemizde istihdamı arttırmayı ve bölgeler arasındaki kalkınma eşitsizliği uçurumunu azaltmayı amaçlayan çeşitli yatırım teşvik düzenlemeleri bulunmaktadır (Sungur ve Oçal, 2016). Genelde yatırım destek ve teşvikleri üç temel amacı gerçekleştirmek için verilir. Birinci amaç, ulusal firmaların yurtiçinde yatırım yapmalarını özendirmek, ikinci amaç yabancı yatırımcıları yatırım yapmaları için ülkeye çekmek, üçüncü amaç ise bölgesel kalkınma eşitsizliklerini azaltmak için az gelişmiş bölgelere yatırımı daha cazip hale getirerek ülkenin daha dengeli gelişmesini sağlamaktır (Yavan, 2011: 18). Ülkemizde 2004, 2006 ve 2009 yıllarında değişik şekillerde uygulanan yatırım teşvik sistemi 2012 yılında farklı bir yaklaşımla yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni teşvik sisteminin ana amaçları, üretimi ve istihdamı arttırmak, katma değeri yüksek Ar-Ge'ye dayalı büyük ölçekli yatırımları özendirmek, yabancı yatırımların nicelik ve niteliğini artırmak, bölgesel eşitsizlikleri azaltmak, sektörel kümelenmeyi özendirmek ve çevre dostu sürdürülebilir ve kapsayıcı yatırımları özendirmek şeklinde özetlenebilir. Bu teşvik sistemi 19 Haziran 2012 tarih ve 2012/3305 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" başlığıyla Resmi Gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girmiştir (Serdengeçti, 2017:44). Ancak ilgili mevzuatta, Kamu Kuruluşları ve STK'ların talepleriyle şimdiye kadar 26 adet Karar ve 11 adet Tebliğ değişikliği gerçekleştirilmiştir. En son kapsamlı değişiklik 2012/3305 sayılı kararda değişiklik yapan 2846 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı 21 Ağustos 2020 tarih ve 31220 sayıyla Resmî Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 2020; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020). Türkiye'deki yatırım teşvik sistemi genelde 5 farklı uygulama alanını kapsamaktadır. Bunlar, genel teşvik, bölgesel teşvik, öncelikli yatırımların teşvikli, büyük ölçekli yatırımların teşvikli ve stratejik yatırımların teşvikli başlıklarından oluşmaktadır. Bu teşvikler KDV İstisnası, KDV İadesi, Vergi İndirimi, Faiz Desteği, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği, Yatırım Yeri Tahsisi, Sigorta Primi Desteği ve Gelir Vergisi Stopajı kalemleri ile sağlanmaktadır. Bu desteklerin bazılarında yararlanmak için belirlenen genel şartların yanı sıra Yatırım Teşvik Belgesi (YTB) de istenmektedir (Takım ve Ersungur, 2018:729-730). Bu çalışmada bölgesel teşvik sistemi ayrıntılı olarak ele alınacak ve özellikle 2012 yılından sonra gerçekleşen değişimler ayrıntılı olarak incelenecektir.

5. Bölgesel Yatırım Teşvik Sistemi

Sosyo-ekonomik olarak geri kalmış bölgelerdeki yetersiz alt yapı, girdi maliyetlerinin yüksekliği, kalifiye eleman yetersizliği ve sermayenin daha fazla kazanç için gelişmiş bölgelere göçü bölgeler arası kalkınma eşitsizliğinin daha da artmasına yol açmıştır. Bölgeler arası gelişmişlik farkının olumsuzlukları dolaylı olarak gelişmiş bölgeleri de etkilemektedir. Özellikle göç gibi etmenler, gelişmiş bölgelerdeki sosyal ve ekonomik yapı üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Bu sebeple az gelişmiş bölgelerdeki ekonomik faaliyetleri arttırmak ve yatırım yapmayı cazip hale getirebilmek için etkin destek ve teşviklere büyük gereksinim vardır (Akdeve ve Karagöl, 2013: 344). Teşvikler, ekonomiye doğrudan uyarlanabildiğinden hedeflenen çıktılara daha kısa sürede erişilebilmektedir. Ancak teşvik uygulamalarının başarısı ülkenin uyguladığı sosyo-ekonomik politikalarla uyumuyla orantılı olarak artmaktadır (Duran, 2003:7; Topal, 2016: 38).

Bölgesel kalkınma eşitsizliklerinin azaltılmasına yönelik teşvikler, hedeflenen bölgelerde yapılacak yatırımlara öncelik verilerek bu bölgelerin desteklenmesidir. Bu yüzden bölgesel teşvik sistemi odağında ekonomik gelişim vardır. Türkiye’de teşviklerle ilgili yapılan akademik çalışmalarda bu desteklerin büyümeye etkisi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalarda yatırım teşviklerinin milli geliri arttırdığı ve yatırım teşvikleri ile bölgesel katma değer arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Ancak az gelişmiş bölgelerde gelişmiş bölgelerin aksine kısa dönemde verilen teşviklerin istenen büyüme etkisini yaratmadığı için uzun döneme yayılan teşviklerle bu bölgelerin desteklenmesi gerekmektedir (Yavan, 2011; Receptoğlu & Değer, 2016: 18). Bunun yanı sıra az kalkınmış bölgelerdeki sosyal sorunların giderilmesi amacıyla kârlılık hedefiyle beraber toplumsal ihtiyaçları karşılayacak yatırımların desteklenmesi de gerekmektedir. Bunun için teşviklerin yoksul kesimlere fayda sağlayacak bir büyümeyi sağlayacak sektör ve alanlara yönlendirilmesi ekonomik çıktının bu dezavantajlı kesime direk hitap etmesini de sağlamış olacaktır.

Ülkenin uyguladığı 5 yatırım teşvik uygulamasından biri olan bölgesel teşvikten faydalanmak için ülke 81 il ve 6 düzey halinde bölgesel sınıflandırmaya tabi tutulmuş (2020 yılındaki son düzenlemeyle 6.bölge illerine Çanakkale’nin Gökçeada ve Bozcaada ilçeleri de eklenmiştir). Bu bölgelerin her biri için farklı oranlarda ve farklı sektörlerde teşvikler uygulanmasına karar verilmiştir. Her bir farklı düzeydeki bölge içinde bulunan illerde desteklenecek sektörler, illerin potansiyelleri ve ekonomik hacim büyüklükleri göz önünde bulundurularak belirlenmeye çalışılmıştır. 2020 yılında yürürlüğe giren kararlar yeni teşvik sisteminde kritik bazı değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimlerde dikkati çeken en önemli husus, il yerine bir nevi ilçe esaslı teşvik sistemi getirilmiştir. Ayrıca 6. Bölgede var olan 16 şehire 2. bölgede bulunan Çanakkale’nin Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri eklenerek 18’e çıkarılmıştır. Bu değişikliğin 6. bölgede yer alan ülkenin en az gelişmiş illerine yönelebilecek yatırımları olumsuz etkileyeceğine inanılmaktadır. Bunun nedeni 6. bölge kapsamında azami teşvik destekleriyle yatırım açısından cazip olmayan bu illere girişimcilerin yatırım yapmasının özendirilmeye çalışılması amacını sekteye uğratacağı düşünülmektedir. Aynı kararda 6. bölgedeki illeri en olumsuz etkileyecek karar değişikliği, daha gelişmiş bölgedeki bir şehire bağlı bir ilçenin kendi ilinin bağlı bulunduğu bölgeye göre daha az gelişmiş bir alt bölgeye sağlanan bölgesel desteklerden

faydalanmaları temin edilmiştir. Ayrıca OSB/EB’lerde gerçekleştirilecek yatırımlar da ise ilçeler buldukları ilin iki alt bölgesine sağlanan bölgesel desteklerden yararlanmaları sağlanmıştır. Böylece 5. bölgede bulunan bir kentin ilçesi 6. bölgenin yatırım destek teşviklerinden yararlanması temin edilirken bu durum OSB içindeki yatırımlarda ise 4. Bölgede bulunan bir kente bağlı ilçenin 6. Bölgedeki bir ilin OSB’sine sağlanan teşvikten faydalanması sağlanmıştır (Resmi Gazete, 2020; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020). Bu durumda yatırımcının 6. bölgede bulunan ülkenin en az gelişmiş bir kentine yatırım yapmak yerine 4. veya 5. bölgede bulunan gelişmiş bir ilin ilçesine yatırım yapmayı tercih edeceği aşikârdır. Bu karar değişikliğinin ana amacının bir ilin içindeki kalkınma eşitsizliklerini gidermek olduğu görülmektedir. Ancak bu düzenlemenin Türkiye’deki iller arasındaki kalkınma eşitsizliğini daha da artıracığı düşünülmektedir. Bu karardan bir an önce geri dönülerek bir il içindeki kalkınma eşitsizliklerini gidermek için o kente sağlanan kaynakların az gelişmiş ilçelerinin gelişimini temin edecek biçimde farklı bir yaklaşımla, bu ilçelere yatırımın özendirilmesi sağlanmalı veya 6. bölge il ve ilçelerine yatırımı daha cazip hale getirecek yeni düzenlemeler ivedi olarak yapılmalıdır.

Bölgesel yatırım teşvik çerçevesinde, hangi il veya yatırımın bölgesel desteklerden faydalanabileceği, destek için gerekli minimum yatırım tutarları ve kapasiteleri önceden ilan edilmiştir. Bölgesel teşvik destekleri, KDV İstisnası, Vergi İndirimi, Faiz Desteği, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Yatırım Yeri Tahsisi, Gelir Vergisi Stopajı Desteği ve Sigorta Primi Desteği kalemleriyle sağlanmaktadır (Sungur ve Öçal, 2016).

Muş, bu teşvik uygulamasında avantajlı bölge olan 6. bölgedeki 15 ilden biri olarak yer almıştır. Ancak bu illere daha sonra 5. bölgedeki Adıyaman kenti ve Çanakkale’nin Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri de eklenerek 6. bölge kapsamında desteklenen il ve ilçe sayısının toplamı 18 olmuştur. 6. bölge kapsamındaki desteklenen 16 il Güney Doğu ve Doğu Anadolu Bölgesi’nin illeri olup son yıllarda buralarda gözlemlenen ekonomik ilerlemelerde uygulanan teşvik politikasının da katkısı bulunmaktadır. Ancak bununla birlikte söz konusu çabalara rağmen, yatırımların gelişmiş bölgelere yönelmeye devam etmesinden dolayı bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesinde istenilen sonuçlar bir türlü alınmamaktadır. Buna ek olarak 2020 de yatırım destek sisteminde ilçelere genel yatırım desteklerinde buldukları illerin bir alt bölgesinden ve OSB/EB’indeki yatırımlarda ise iki alt bölgenin desteklerinden yararlanma imkânı sunulmasının bölgeler arasındaki kalkınma eşitsizliklerini daha da artıracığı düşünülmektedir.

Teşviklerin belirlenen hedef kitle veya bölgesel programlar için kullanılması etkin ekonomik bir gelişimi temin için zorunludur (Peters & Fisher, 2007: 33). Ancak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Yatırım Teşvik İstatistikleri 2001-2018 verilerine göre teşviklerden en çok payı alan il, açık ara ülkenin en gelişmiş kenti İstanbul olmuştur. Bölgesel yatırım teşviklerinde bile İstanbul ve içinde bulunduğu 1. bölge illeri en yüksek yatırım teşvik miktarını elde etmiştir. Burada da teşviklerden en fazla faydalanma en gelişmiş bölgeden en az gelişmiş bölgeye doğru olmuştur. Bu zaman aralığında 1. bölge 108.131 milyon TL bölgesel teşvik alırken 6. bölge ise 16.811 milyon TL destekten yararlanmıştır. Bu durumun istisnası, büyük ölçekli yatırımlarda 2. bölgenin, 1. bölgeden daha büyük yatırım desteği almasıdır. 5. ve 6. bölgeler stratejik yatırım desteği türünden de hiç faydalanmamıştır. Sonuç olarak, gelişmiş

bölgelerin az kalkınmış bölgelere göre teşviklerden daha fazla yararlandığı sonucuna ulaşılabilir (Koç, 2019:128-129; Kaplan, 2019). Bu yüzden bazı araştırmacılar ülkenin bölgesel teşvik uygulamalarının gerçek anlamda bölge ve sektör önceliği içermediği ve özünde eşitlikçi olduğundan bölgesel teşvik uygulamasından beklenecek etkinliğin gösterilemediğini iddia etmektedir (Sevinç vd., 2016). Bütün bu argümanlar bölgesel teşvik sisteminin etkinliğinin artırılması gerektiğini göstermektedir.

6. Muş Özgü Yatırım Teşvik Sistemi

Bir ülkenin bölgeleri arasında gelişmişlik farklarına iklim koşulları, coğrafi konum, sosyo-politik sebepler yol açabilmektedir. Bu durum az kalkınmış bölgelerin kendi haline bırakılmaları durumunda kapasite yetersizliğinden dolayı sorunların kronik bir hal almasına yol açabileceğinden hükümetlerin müdahalesine ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca, yatırımcılar kalifiye eleman sıkıntısının yaşanmadığı, girdilere erişimin kolay olduğu ve üretilen ürün ve hizmetlerini pazarlayabilecekleri pazar büyüklüğüne sahip bölge veya kentleri tercih etmektedirler. Az gelişmiş bölgeler bu üç kriteri sağlayacak koşullara sahip olmadığından, buralarda yatırım yapmaya yöneltecek bir katalizör veya uyarana gereksinim vardır. İşte yatırım teşvik unsurları bu durumu gerçekleştirmedi etkin araçlar olarak kullanılarak hem geri kalmış bölgelerin kalkınması sağlanmakta hem de bölgeler arasındaki kalkınma dengesizliklerin minimize edilmesini temin etmektedir (Gülmez ve Yalman, 2010:238). Ancak teşvikler tek başına bölgelerin sosyo-ekonomik geri kalmışlığına çözüm olamaz. Teşviklere ek olarak diğer politika araçları bütünsel bir amaç bağlamında kullanılabilirliğinde hedeflenen çıktılar elde edilmektedir. Bu doğrultuda, kent veya bölgelerde kamu alt yapı yatırımlarının artırılması, eğitim ve sağlık imkanlarının iyileştirilmesi gibi faktörler teşviklerin etkinliğini artırmaktadır (Kaplan, 2019:65-66). Ayrıca geçmişteki hükümetlerce uzun süre ihmal edilen bu az kalkınan illerin 90'lı yıllardan sonra terör eylemlerine maruz kalması bu tablonun daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, makroekonomik ve siyasi istikrar temin edilmeden sağlanan teşvikler yatırımcıları istenen bölgeye çekmede gereğince başarılı olamamıştır. Ancak son yıllarda devletin terörü ülke içinde minimize etme başarısı göstermesi, az gelişmiş illere huzur ve güven getirilmesini taçlandırmak için bu bölgedeki illere özgü etkin teşvik mekanizmasının geliştirilerek yatırımların büyük bir ivmeyle hızlandırılması için en uygun zaman olduğu düşünülmektedir.

Yukarıdaki tüm argümanlardan anlaşılacağı üzere ülkede şimdiye kadar uygulanan yatırım teşvik sistemi az gelişmiş kentlerin çoğunda olduğu gibi Muş kent ekonomisinde de az da olsa bir gelişim sağlamış ancak teşviklerden amaçlanan köklü değişimle beraber sürdürülebilir bir ekonomik gelişim ekosistemi oluşturmayı maalesef başaramamıştır. Bunun nedenlerinden biri firmaların bu destekleri etkin bir şekilde kullanacak gerekli kurumsal yetkinliğe sahip olmaması, kentin kalifiye eleman yetersizliğiyle beraber girişimci profiline yetkinlik sorunu ve son olarak kentin küçük ekonomik hacmi gibi etkenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu etkenler ve Muş sanayisinin hâlihazırdaki potansiyeli göz önünde bulundurularak aşağıda Muş özgü bir yatırım teşvik mekanizması için bazı fikirler geliştirilmeye çalışılmıştır. Burada geliştirilen bazı fikirler ülkedeki bütün illere uygulanabilirken bazı öneriler ise Muş iline özgü olup yatırım teşvik desteği olarak Muş kentine uygulanması gerekmektedir.

Kente özgü bir yatırım teşvik sistemi oluşumu için önerilen bazı fikirler aşağıda verilmiştir.

- ✓ Türkiye'de yatırım teşviklerinde birçok farklı kurum yetkili kılınmış ve bunları koordine edecek bir üst yapı da oluşturulmamıştır. Bu kaynakların etkin bir şekilde dağıtımını engellediği gibi sistemin yavaş işlemesine ve denetimini de oldukça karmaşık hale gelmesine yol açmıştır (Duran, 2002:53-55). Bazı ülkelerde olduğu gibi yatırım teşvik desteği sadece bir kurum aracılığıyla verilerek prosedürleri azaltılmanın yanı sıra bürokratik karmaşanın da önüne geçilmiş olur. Örneğin yatırım teşvik desteği Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde kurulacak bir birim tarafından yürütülebilir.
- ✓ Yatırım teşvik desteklerinden önce özel sektörün yatırım kararlarını etkileyen iletişim ve ulaşım imkânları, alt yapı yetersizliklerinin merkezi hükümet tarafından giderilmesi gerekmektedir. Yaşanabilir kent profiline katkı bağlamında merkezi hükümetin az kalkınmış bölgelerde sağlık ve eğitim hizmetlerinin niteliğini artırma konusunda gerekli adımları ivedi olarak atmasıyla yatırım teşvik sisteminin etkinliğini maksimize edeceği düşünülmektedir.
- ✓ Yatırımcının ürkek bir kuş gibi olduğu düşünüldüğünde terör riskinin tamamen ortadan kaldırılmasının az kalkınmış kentlere ilgiyi daha da artıracığına inanılmaktadır.
- ✓ Yeni girişimci için uygulanacak stratejilerde özellikle bilgi teknolojilerine yönelik iş fikirlerinin desteklenmesi gerekmektedir. Mikro ve küçük ölçekli olacak bu işletmelerin kurulumu için eğitilmiş ve dinamik girişimcilerin özendirilmesini sağlamak gerekmektedir. Ayrıca startup aşamasında bulunan bu işletmelerin ayakta kalarak hedeflerini gerçekleştirebilmesi için gerekli destekler sağlanmalıdır.
- ✓ Aktif durumda bulunan işletmeler için uygulanacak strateji belirlenirken gelişme potansiyellerini hayata geçirebilmeleri için hangi katkılara gereksinim duydukları konusunda araştırma yapmak gerekmektedir. Bu detaylı araştırma ile gereken destek içeriği ve kalemleri net bir şekilde ortaya konulmalıdır. Böylece destek ve teşviklerin yetkinlikleri arttırmaya yönlendirilmesi etkin bir şekilde sağlanabilir. Zira yapılan araştırmalarda devletin sağladığı teşviklerden maksimum çıktı almada firmaların sermaye, kredibilitate, insan kaynağı, ticari tecrübe gibi kabiliyetlerinin belirleyici olduğu görülmüştür (Özkul, 2014: 59).
- ✓ Kentin sürdürülebilir sanayileşmesi için önem arz eden tarım ve hayvancılıkla alakalı sanayi işletmeleri öncelikli olarak desteklenmeli, genç ve işsiz nüfus potansiyelini değerlendirebilecek tekstil gibi emek yoğun sektörlerin desteklenmesine devam edilmelidir.
- ✓ Proje bazlı destek başvurularında firmaların insan kaynakları yetersiz olduğu için nitelikli başvuru gerçekleştirmeleri zordur. Bu çalışmada önerilen Muş özgü İl Kalkınma Ajansı bünyesinde bir proje birimi kurulmalı. Bu birim hem kentteki girişimcilerin proje hazırlama kabiliyetlerini geliştirmek için eğitim faaliyetlerine odaklanmalı hem de proje hazırlanmasında firmalara danışmanlıkla beraber projelerini hazırlamalarına fiili destek sağlamalıdır.
- ✓ Türkiye'de kendini ispatlamış sanayicilerin kentte fabrika kurması için azamî mertebede desteklenmesi

gerekmektedir: Kentte sanayi kültürü emekleme safhasında olduğu için fabrika kültürüne sahip işletmeci ile bu kültür ortamında yetişmiş kalifiye elemanın olduğu işletmeler kentte sanayi kültürünün gelişiminin hızlanmasına büyük katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu yatırımların bazı sanayi alt kollarını harekete geçirecek kilit iş alanlarını kapsaması gerekmektedir. Ülkede kendini ispatlamış sanayicilerin kentte bu tür tesisleri kurmasının özendirilmesi sanayi ekosisteminin kente yerleşmesi için olmazsa olmaz şartlardan biri olduğu düşünülmektedir. Bunun için özgün ve özendirici stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin bu özendirici tedbirlerden biri olarak kurulu fabrikaların kullandıkları makine ekipmanlarını yeni ekipman desteği kaleminden faydalanmalarını sağlama gibi ilave teşviklerle tesislerinin bir kısmını Muş gibi sanayisi az gelişmiş yerlere taşımaları özendirilebilir.

- ✓ Uluslararası yatırımcıların Muş gibi sanayisi az gelişmiş ve pazarı küçük bir ilde yapabileceği tek yatırım alanı organik tarım ve mera hayvancılığıyla ilgili iş fikirleri üzerine olabileceği düşünülmektedir. Bu sebeple kentteki tarım alanlarının organik tarım ve hayvancılık bölgesi olarak ilan edilmesi organik gıda hammadde üretimini garantileyecek ve bu organik gıda ekosisteminde de sektöre yatırım yapacak yabancı girişimcilerin kente yatırımını özendirecektir. Zira organik gıda dünyada gün gittikçe pazar payı artan bir sektör olarak öne çıkmaktadır. Bu alandaki alt yapının bir an önce hazır hale getirilmesi kentin ekonomik gelişiminde çok önemlidir.
- ✓ Yatırım desteğinde temel amaç sürdürülebilir sektörel gelişim olmalıdır. Çünkü geçmişte uygulanan yatırım teşvik modellerinde sektörden ziyade firmalara destek yapılmış ve devlet desteğiyle palazlanıp gelişim göstermiş bu firmaların bu birikimlerini daha fazla kazanç için batıya yani gelişmiş kentlere kaydırmışlardır. Sektör bir iki firmadan müteşekkil olduğu içinde bunların kentten ayrılmasıyla sektör tamamen çökmüştür. Bu kısır döngüyü aşmanın yolu yatırım ve destekle sektörel gelişimi hedeflemektir. Bunun için sektörel alt yapı destekleri öncelikli bir konu olmalı ve hedeflenen sektörlerde fiziki kümelenmeye gidilerek tüm alt yapının kamu tarafından hazır hale getirilmesi yanı sıra laboratuvar, paketleme, tasarım gibi birimlerin sektördeki tüm firmaların ortak kullanımı için oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca bu sektörel kümelenmede ürün yelpazesi belirlenerek her bir ürün için sadece bir firmaya destek sağlanmalı böylece sosyo-ekonomik açıdan az gelişmiş bölgelerde bariz bir şekilde gözlemlenen işbirliği zayıflığının önüne geçilerek işletmeleri kolektif işbirliğine zorlamanın yanı sıra üretim ekosistemine bağlı bir işletmeler grubu oluşturmak gerekmektedir.
- ✓ 2017 yılında ortaya konulan ve Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin 23 kenti ile sonradan ilave edilen Sivas'a sağlanan Cazibe Merkezleri Teşvik Desteği, uygulamaya konulamadan ülkenin içinden geçtiği zorluklardan dolayı içerik değişikliğine uğrayarak ana felsefesini kaybetmiştir. Bu teşviki diğer desteklerden ayıran en önemli özelliği anahtar teslim fabrika ve fabrikadan üretilen ürünlere DMO satış garantisi sunulmasıydı. Ülkenin makroekonomik göstergeleri

düzelir düzelmez bu desteği devreye sokmak gerekmektedir. Zira sanayi bu şekilde belirli süre desteklendiğinde devamlılığı olan bir üretim kültürünün sanayisi az gelişmiş illerde yerleşmesine katkı sağlamanın yanı sıra sürdürülebilir bir sanayileşmenin alt yapısı da oluşturulmuş olur.

- ✓ Kamunun örnek oluşturacak bir model fabrika yapması ve işletmesini ihaleyle özel sektöre kiralaması veya gerekli yetkinlik sağlandığında devretmesi sağlanmalıdır. Bu sanayi tesisleri özellikle özel sektörün yapmaktan çekindiği veya finansal riskin altına giremediği öncelikli sektörlerdeki önemli iş fikirlerinin hayata geçirilmesinde kullanılmalıdır. Örneğin Muş ilinde tekstil sektöründe iplik fabrikası kurma gibi tekstil sektörünün sürdürülebilir gelişimini sağlayacak işletmeleri kurmak veya tarımsal sanayinin gelişimi için önemli olan bir model ay çiçek yağı fabrikası kurmak. Böyle model fabrikalar onlara bağlı alt sanayi kollarının oluşumunu tetikleyecek, girişimcileri ideal bir fabrika örneğini görüp ona benzer işletmeler kurmaya yöneltecek ve böylece o sektörün sürdürülebilir gelişimine önemli bir destek sağlayacaktır.
- ✓ Muş kentinin yakın olduğu pazarlara hitap eden ürün imalatı fikirleri desteklemenin yanı sıra bu ürünlerin hammaddesine erişimin kolay olmasına da dikkat etmek gerekmektedir.
- ✓ Değişik nedenlerden dolayı kentten sürekli bir sermaye çıkışı yaşanmaktadır. Bunun önlenmesi için sermaye çıkışına neden olan faktörlerin saha çalışmasıyla detaylı bir şekilde ortaya konulması ve sermaye çıkışını önleyecek argümanlarla birlikte teşvik sisteminin bu sermayenin kentte kalıcılığını sağlayacak enstrümanları ihtiva etmesi gerektiği aşikârdır.

6. Sonuç ve Öneriler

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikler görece geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru başta işgücü olmak üzere sermaye göçünün yaşanmasına neden olmaktadır. Bu az gelişmiş bölgelerdeki üretim faktörlerinin yitirilerek, yatırımların azalmasına ve bu bölgelerin daha da fakirleşmesine sebep olmaktadır. Böylece bölgesel kalkınma dengesizlikleri kendi kendini besleyen kısır bir döngüye dönüşmektedir. Sanayileşme, ekonomik kalkınmayı sağlamanın en etkin yollarından biridir. Sanayileşmenin bu az gelişmiş bölgelerde gelişebilmesi için faydalanılan en önemli araçlardan biri yatırım teşvik destekleridir.

Türkiye'de yatırım teşvik programının uygulanmasında ülkedeki kentlerin sosyo-ekonomik gelişim seviyelerine göre iller altı bölge içinde yer almıştır. Teşvikler, asgari büyüklük, farklı sektör ve şartlara göre verilmesi esasına dayanmaktadır. Her bölgede uygulanan farklı koşullarla ülkenin bölgeleri arasındaki kalkınma eşitsizlikleri minimize edilmeye çalışılmaktadır. Hâlihazırdaki teşvik sisteminde şimdiye kadar verilen desteklerden görüldüğü gibi gelişmiş bölgelerin dezavantajlı bölgelere göre yatırım teşviklerinden daha çok faydalanması bölgesel teşvik mekanizmasının bölgeler arası kalkınmada ve eşitsizliği azaltmada yetersiz kaldığını göstermektedir (Koç, 2019:129). Çünkü teşvikler sonucu sağlanan avantajlar az kalkınmış kentlerde yatırım yapmanın getireceği alt yapı ve ulaşım yetersizliği gibi firmalar için ek maliyet getiren yapısal sorunlar ve terör gibi güvenlik riskleri

tamamen bertaraf edilmedikçe buralarda yatırım yapmak fazla karlı olmayacağından özel sektör için rasyonel bir eylem de olmayacaktır. Bu çalışmada, bölgesel kalkınma eşitsizliklerini minimum bir seviyeye çekilebilecek bir teşvik sisteminin varlığından söz edebilmek için öncelikle buralarda yatırım ekosisteminin azami derecede iyileştirilmesi için yapılması gerekenler belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada dezavantajlı bölge içindeki her ilin sosyo-ekonomik şartlarına özgü teşvik unsurlarının geliştirilerek bu geri kalmış illerin bu teşviklerden daha fazla faydalanmasını sağlama bağlamında Muş' a özgü etkin bir teşvik kurgusu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada ortaya konulan fikir ve öneriler merkezi hükümet ve yereldeki paydaşların bir araya gelmesiyle daha da olgunlaşarak az gelişmiş bölgelerin kalkınmasına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Akdeve, E. & Karagöl, E. T. (2013). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37:329-350.
- Artar, Y. & Gezen, S. (2020). Sanayi Politikaları Bağlamında Türkiye'de Yatırım Teşvik Müessesesi. Y. Tuna, A.A. Biçer (Ed.) Sanayi Politikaları: Ekonomik ve Sosyal Eğilimler içinde (ss.404-425). İstanbul: Hiperyayın.
- Bahtiyar, E. (2019). Dünya'da ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Mali Teşvik Sistemine Genel Bir Bakış. M. Taytak, M.Ü. Şaşmaz (Ed.) Türkiye'de Mali Teşvik Sistemi ve Uygulamaları içinde (ss.27-48). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Candan, G. T. & Yurdadoğ, V. (2017). Türkiye'de Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Politikaları. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27, 154-177.
- Duran, M. (2002). Türkiye'de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği. Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Araştırma ve İnceleme Dizisi 32. Ankara, Hazine Müsteşarlığı
- Duran, M. S. (2003). Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları, Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Gülmez, M. & Yalman İ. N. (2010). Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24 (2): 235-254.
- İncekara, A. (1995). Türkiye'de Teşvik Sistemi. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Kaplan, H. (2019). Türkiye'de Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesi ve Teşvik Tedbirlerinin Rolü ve Etkinliği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karaş, G. & Karaş, E. (2019). Mali Teşvik Sisteminde Yer Alan Amaç ve Araçlara İlişkin Genel Bir Değerlendirme. M. Taytak, M.Ü. Şaşmaz (Ed.) Türkiye'de Mali Teşvik Sistemi ve Uygulamaları içinde (ss.3-26). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Koç, N. (2019). Türkiye'de Bölgesel Mali Teşvik Uygulamaları. M. Taytak, M.Ü. Şaşmaz (Ed.) Türkiye'de Mali Teşvik Sistemi ve Uygulamaları içinde (ss.107-131). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Odabaş, H. & Şaşmaz, M. Ü. (2017). The Effect of Incentives on Employment: The Case of Turkey the Period of 2005 Q1-2016 Q4. in 2017 Business and Financial Strategies, ed: Silvius Stanciu, Huriyet Bilge and Tugce Danaci, Lambert Academic Publishing: Mauritius.
- Özkul, A.Ö. (2014). Alternatif Finansman Kaynağı Olarak Hibelerin KOBİ'lere Etkisi: Karacadağ Kalkınma Ajansından Hibe Alan KOBİ 'ler Üzerine Bir Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Selen, U. (2011). Maliye Politikası Aracı Olarak Teşvik Uygulamaları. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Sevinç, H., Emsen, Ö.S. & Bozkurt, E. (2016). Yatırım Teşvik Politikalarının Bölgesel Belirleyicilerine Yönelik Bir Analiz: Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1):525-556.
- Sungur, O. & Öçal, M. (2016). Bölgesel Kalkınmada Teşviklerin Önemi ve Burdur İlinin 2001-2015 Yılları Sektörel Teşvik Performansı. 16. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1-2 Aralık, Isparta, s. 7.
- Takım, A. & Ersungur, Ş.M. (2018). Türkiye'de Teşvik Sisteminin Yapısı, Sorunları ve Etkinliği Üzerine Bir Politika Önerisi: Tek Bir Uygulamacı Kuruluş Sorunları Çözer Mi? *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3):725-744
- UNCTAD. (2004). Incentives. New York and Geneva: United Nations Publication. (Erişim Tarihi: 02/02/2022), https://unctad.org/system/files/official-document/iteit20035_en.pdf
- UNCTAD. (2018). World Investment Report - Investment and New Industrial Policies. Geneva: United Nations Publication. (Erişim Tarihi: 02/02/2022), https://unctad.org/system/files/official-document/wir2018_en.pdf
- Yavan, N. (2011) Teşviklerin Bölgesel ve Sektörel Analizi: Türkiye Örneği, Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, Yayın No:27.